

PORTRELER-RÖPORTAJLAR

Arkasına Bakmayan Bir Sosyolog: Mübeccel Belik Kıray

Ayşe Alican

*Arş. Gör.
Süleyman Demirel Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: aysealican@hotmail.com*

Genç Cumhuriyet'in Yetiştirdiği Kadın Sosyolog Mübeccel Kıray

Arkasına bakmayan bir bilim insanı ve alanında ilk kadın sosyologlardan olan¹ Mübeccel Belik Kıray Türkiye'de toplumsal değişmeyi ele alma tarzıyla, sosyolojinin bir bilim olarak gelişmesinde öncülük etmiştir. Benimsemiş olduğu bilimsel ve metodolojik yaklaşımlara bağlı olarak ürettiği araştırmaya dayalı eserleri Kıray'ı gerek sosyoloji yapma tarzıyla gerekse sosyal bilimci olarak sosyolojiyi "düşünsel" faaliyet olmanın ötesine taşımıştır. Modernleşme, ilerleme, değişme konularında eserler veren Kıray'ın bu konular üzerinde yoğunlaşması da tesadüfi değildir. Kıray'ın ailesi genç Cumhuriyet'in iyi yetiştirdiği kuşaktadır. Ailesi 19. yüzyılda Osmanlı'nın kaybettiği topraklardan Anadolu'ya göç eden Osmanlı tebaasındandır. 1897 yılında Yunanlıların o bölgedeki Müslüman nüfusa uyguladığı büyük katliamlardan kaçarak Girit'ten İzmir'e göç etmişlerdir. Mübeccel Kıray ailenin üçüncü çocuğu olarak 1923 yılında İzmir'de dünyaya gelir. Doğduğu dönemin ve içinde yetiştiği aile ve toplumsal çevrenin etkisiyle, Kıray çocukluğundan itibaren "modernleşme" "ilerleme" ve "değişmeye" dair fikirler ile yetişmiştir. Türkiye'nin 19. yüzyılda başlayan modernleşme hareketinin, Cumhuriyetle birlikte, güçlü bir siyasi otorite eliyle hızlandırıldığı ve ülke çapında

¹ Türkiye'de ilk kadın sosyolog olarak bilinen Behice Boran'dır. Mübeccel Kıray, Behice Boran'ın öğrencisidir. Behice Boran DTCF'den ayrıldıktan sonra sosyoloji ile ilişkisini kesmiş ve bir daha sosyoloji ile ilgilenmemiştir.

yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bir dönemin çocuğu ve bu büyük değişim çabasının doğrudan tanığı olan Kıray çalışmalarında modernleşme, toplumsal değişme ve ilerleme konularını ana tema olarak kullanmış ve toplumsal yapıyı gözlemleyerek, araştırmaya dayalı çalışmalarla toplumsal çözülme, toplumsal çatışma, tampon kurum kavramlarıyla sosyoloji biliminin gelişmesinde ve Türkiye’de bir kürsü olarak tanınmasında öncülük etmiş ilk kadın sosyologlardandır.

Mübeccel Belik Kıray’ın Çocukluğu

Kıray, 1923 yılında yeni bir ulus kurulurken İzmir’de eğitimli bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi. Mühendis olan babası (İstanbul Teknik Üniversitesi, o dönemde Mühendis Mektebi denilen okuldan mezun olmuş, sonra Paris’te staj yapmış aydın bir kimliğe sahiptir.) sayesinde sürekli hareket halindedirler. İlkokula 6,5 yaşında Eskişehir’de özel bir Demiryolu okulunda başlar. Almanlar tarafından Bağdat Demiryolları’ndan kalma okulun hocaları Yüksek Muallim Mektebi mezunu ve Galatasaray ilkokulunda çalışmış bilinçli ve hevesli hocalardır. Kız çocuklarının okutulması hoş karşılanmazken Kıray’ın okuduğu ilkokulda kız ve erkekler karama sınıflarda eğitim görmektedir. Kıray’ın ifadesine göre kız ve erkekleri ayırmakta kimsenin aklına gelmezmiş o dönemde. Eskişehir’de birinci sınıfı okuduktan sonra babasının işi gereği annesiyle birlikte İstanbul’a giderler ve orada birinci sınıfı tekrar okur. Ancak babasının işini batırması sonucu tekrardan memuriyete dönmesi onları tekrardan Eskişehir’e getirir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıfı Eskişehir’de okur Kıray.

Gözlerinden rahatsız olan Kıray’ın ailesine doktoru “ben olsam bu kızı okutmazdım” der, ancak aile bilinçli ve çocuklar arasında cinsiyet temelinde de olsa ayırım yapmayan üç çocuğun okuması ve iyi bir eğitim alması için her türlü zorluğu göğüsleyen bir ailedir. Kıray ilkokulu Eskişehir, İstanbul ve Adana’da tamamlar. Liseyi Ankara Kız Lise’sinde okur. O dönemde Ankara’da İsmet Paşa Kız Enstitüsü vardır, ablası Kız Enstitüsü’nde okumaktadır, ancak Kıray hocalarının da teşvikiyle Kız Enstitüsü’nde yatılı olarak kalır ve Ankara Kız Lise’sine kaydını yaptırır. O dönemde Kız Enstitüsü çok önemli bir eğitim kurumudur. Çünkü okul Cumhuriyet’in getirdiği ya da getirmek istediği yeni yaşam tarzını temsil etmektedir. Kıray yeni yaşam tarzının öğretildiği bu okulda sadece yatılı olarak kalır, ablasının kızıl hastalığına yakalanması sonucu Kıray ayrı bir binaya yerleştirilir ve kimse onun yanına yaklaştırılmaz, babası kızının bu durumunu bir tesadüf sonucu öğrenir ve kızının kaydını alarak Eskişehir Lisesi’ne kayıt yaptırır. Kıray burada kısa bir süre eğitim aldıktan sonra babasının işi dolayısıyla Adana’ya taşınırlar. Adana Lisesi’ne devam eden Kıray Kız Lise’sinden sonra tekrardan karma bir lisede eğitim almaya başlar, okul her ne kadar karma olsa da kız öğrenci sayısı dönemin koşullarına bağlı olarak oldukça az sayıdadır. Kıray Adana’da da kısa bir süre kaldıktan sonra İzmir’e taşınırlar ve Lise 2. Sınıfta İzmir Kız Lise’sine kayıt olur. Kıray liseyi İzmir Kız Lise’sinde yatılı olarak tamamlar. Lisenin hocaları çok aydın bir kimliğe sahiptirler ve Avrupa tarihini, aydınlanma, Rönesans hareketleri derslerde okutulur. Özellikle Bu süreçte Kıray felsefeye ve

sosyolojiye büyük ilgi duyar. Lise yıllarında almış olduğu eğitim o dönemde geleceğine bir yön verir.

Kıray liseyi bitirdiğinde İkinci Dünya Savaşı başlamıştır (1939-1940). Ağabeyi Kıray'a harp'ten ve bütçe darlığından dolayı Ankara'da bir okul seçmesini ister, biyoloji ve tıp istemektedir Kıray. Ancak Ankara'da o dönemde sadece Hukuk Fakültesi, Siyasal Bilgiler o dönem Mülkiye okulu ve birde Dil Tarih Coğrafya Fakültesi vardır. Prestijli ve bürokrat yetiştirmeye yönelik olan Mülkiye o dönemde kız öğrenci almamaktadır. Seçenekleri azalan Kıray ağabeyinin etkisiyle felsefe okumaya karar verir. Ağabeyi "Ankara'da da her konunun ilginç olabileceğini, aslolanın okullardan sonra bilgiye, bilgi katıldığında insanın başarılı sayılabileceğini öğretmiş, özellikle edebiyat, roman, tiyatro ve çok sesli müzik dünyasını kendisine, ablasına, hatta arkadaşlarına aşılamanın ağabeyi olduğunu" ifade etmiştir. Kıray'ı ekonomik yetersizlikler, savaş süreci, ağabeyinin telkinleri ve bunun yanında hukuk ve ziraat okumak istememesi felsefeye yönelmesine neden olur. Sınıfları yarı yarıya kız ve erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Ancak belli bir süre sonra erkekler para kazanma amacıyla okulu bırakmaktadırlar. Çünkü sosyoloji ve felsefe para kazanılacak bölümler olarak görülmemektedir. Zaten o dönemde "cinsiyete özel bilgi kolları" oluşmuştur. Erkekler daha çok siyasal bilimler, hukuk, iktisat tercih etmektedirler. Günümüzde de bu ayrışma kadınsı ve erkeksi meslekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar daha çok sosyal bilimler alanlarına yönelirken, erkekler teknik alanlarda yoğunlaşmaktadırlar. 1940 yılında Ankara Üniversitesi'nde felsefe okumaya başlar, ancak sosyoloji bölümü hocalarından Behice Boran ve Muzaffer Şerif'den çok etkilenerek okumak istediği bölümün sosyoloji olduğuna karar verip sosyolojiye devam eder. Felsefe okurken Behice Boran'ın kendisini nasıl etkilediğini, felsefe hocalarından farkını Kıray şu şekilde ifade etmektedir: "Amerika'dan gelmiş, çok şık, çok düzgün. Belki Amerika'nın en iyi giyimi o değildi, ama bizim amerikan bezlerine göre, 18 yaşında bir kızın gözünü alacak bir giyim tarzıydı. Böyle pencerenin kenarında dururdu, o kadar güzel ders anlatırdı ki, Niyazi Bey'in tam tersi (Felsefe hocası). Bir kelimesini bile kaçırmak istemezdim. O teorilerle değil, gözlemlenen kültürlerde nasıl birbirinden farklı fakat nasıl hepsi komplekslik kurumlaşma aksı üzerinde yerleştiklerini anlatırdı. Ondan sonra nasıl bir tür toplum var, ama bundan ona nasıl geçildiği çok belli değil. Benim tampon kurumlar kavramı yoktur Behice Hanım'da. Ama bunun komplekslik düzeni içinde bir yerden öbür yere gittiği var. Ve bizler ölesiye dinlerdik Behice Hanım'ı... Biz ağzına düşerdik ders anlatırken Behice Hanım'ın. Çok da hoş bir sesi vardı, mıy-mıy değil, çok da ince değil. Çünkü kadın sesleri çok tehlikeli oluyor, inceldiği zaman sınıfta... onun dersinden çıktığım zaman benim kalbim çarpardı, heyecanlanırdım..." ve Kıray Behice Boran ve Muzaffer Şerif'in derslerinden aldığı heyecanla felsefe eğitimini ikinci haftada bırakarak sosyoloji yolculuğuna başlar. 1944'te Ankara Üniversitesi'nden mezun olur. Artık Kıray için hayat mücadelesi ve zorlu yıllar yeni başlamıştır.

Akademik Hayatı

Mübeccel Belik Kıray, başarılı bir üniversite hayatı geçirmiştir. 1944 Haziranı'nda Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden mezun olur ve hemen Antropoloji bölümde doktora başlar. Ancak o dönemde ailesine yük olmamak için çalışmak ve para kazanmak istemektedir. Behice Boran'ın referansı ile Türkiye'de başkanlığını Sadi Irmak'ın yaptığı ilk defa kurulan Çalışma Bakanlığı'nda çalışmaya başlar. Çalışma Bakanlığı'nda oldukça disiplinli ve çok çalışan Kıray KİT'lerde çalışan işçilerin hayat seviyeleri ile ilgili bir çalışma yapmaya başlar. Ancak çalışmanın alan kısmında Sadi Irmak'tan uyarı gelir ve işçileri ayaklandırabileceği endişesiyle çalışmasına izin verilmez. O dönemde, Kıray (1946'da) Ankara Üniversitesi DTCF Antropoloji Bölümü'nden doktora derecesi almıştır. Çalışmaya başlamadan Önce Yine hocası Behice Boran'ın referansı ile Amerika'ya gider. Amerika'da eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye döner ve akademi içerisinde kendisine yer aramaya başlar. Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kendisini geçmişinden dolayı almayacağını çok iyi bilmektedir. Bu yüzden İstanbul'da şansını dener. İlk önce korka korka Hilmi Ziya Ülken'e, Edebiyat Fakültesi'ne gider, kadro yok denir, daha sonra burjuva olduğunu ispat etmek için de beyaz örgü eldivenler ve ipek elbiseler giyerek İstanbul'da ikinci sosyoloji bölümünün olduğu Z.F. Fındıkoğlu'na gider. O da kendisine "biz, bizden mezun olanları alırız, öyle şey olmaz" der. Bunun üzerine Kıray gazetede gördüğü bir ilanla Amerikan Haberler Bürosu'nda çalışmaya başlar. Ne var ki, üniversite kapılarının yüzüne kapanması onun akademik camia içinde sosyoloji yapma arzusunu söndürememiştir. Dışarıdan doçent olmanın ilk adımı olan yabancı dil sınavına girer. Sınavı kaybettiği söylenir. 1952 yılının 12 Ocak'ında Doktor İbrahim Kıray ile evlenir. 1952 yılının 31 Mart'ında ikisi birden tutuklanırlar. İlk 45 günü tecritte yaklaşık 200 kişi ile birlikte mahkemeye çıkarılmaksızın tutuklu kalırlar. Tutuklananların ortak özelliği sol eğilimli olmalarıdır. Arada, mahkemeye çıkarılmak, ne ile suçlandıklarını öğrenmek için 20 gün de açlık grevi yapmışlardır. Açlık greviden en son vazgeçenlerdendir. 20 ay sonra çıkarıldıkları ilk mahkemede tahliye edilirler, ama mahkemeleri devam edecektir.

Tutukluluk sonrası Abbot adlı ilaç şirketinde çalışmaya başlar. İlaç prospektüslerini tercüme eder. Eşi Sivas'ta doktordur. 1957'de kızları Emine dünyaya gelir. İşte, o sırada Mübeccel Kıray, adını Türkiye sosyolojisi içinde değer katına yükselten bir tercihte bulunur. Sorun çözmeye değil bilimsel bilgi üretmeye yönelik, uygulamalı değil temel bilimsel çalışma yapmanın sadece akademik kurum mensubu olan akademisyenlere açık bir yol olmadığını, kurumsal engellerin bilim yapma azmini önleyemeyeceğini gösteren adımı atar. Doçentlik çalışmalarına başlar. Önce, yabancı dil sınavına yeniden girer, bu kez kazanır. Sonra doçentlik tezini jüriye sunar. Reddedilir. Yılmaz. 1960 yılında ikinci başvurusunda tezi kabul edilir. Kendisine bu azminde destek olanlar Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, orada da özellikle lise arkadaşı Nermin Abadan, onun o zamanki eşi Yavuz Abadan, Seha Meray, Fehmi Yavuz ve Sadun Aren'dir. Kıray'ın akademi dışında dahi olsa akademik

sosyoloji yapma azmi onu ODTÜ'ye taşır. 1961 yılında ODTÜ Sosyal İlimler Bölümü'nde SOS 101 Sosyolojiye Giriş dersi ile hocalığa adım atar. O yılın yazında Devlet Plânlama Teşkilatı, demir çelik tesisleri kurulmadan hemen önceki Ereğli'nin sosyal yapısını tespit eden bir araştırma yapmasına maddi destek verir. Ünlü Ereğli kitabı bu araştırmanın raporu olarak hazırlanmıştır. Kıray bu arada bir de İmar İskân Bakanlığı desteği ile Söke ve çevresinde turizme ilişkin tavır alışlar üzerine bir araştırma yapar. Araştırma raporu kitap olarak yayımlanır da. Ama sonra, bakanlık bu kitapları alıp bodrumuna koyar ve bir daha da çıkartmaz. Mübeccel Kıray'ın ODTÜ yılları hayatının en verimli, kendi ifadesine göre en zevkli dönemidir. Kıray 1960'lar Ankarası'nın en renkli 'entelektüel ilgiye dayalı etkileşim ve ilişki ağı'nın merkezi figürü oluvermiştir. ODTÜ içindeki Sosyoloji, Psikoloji, Şehir ve Bölge Planlama, Kamu Yönetimi birimlerinin elemanları, Türk Sosyal Bilimler Derneği üyeleri, SBF başta olmak üzere Ankara'nın ağırlığı olan akademik çevrelerinin mensupları ile DPT gibi merkezi bürokrasinin etkili ve yetkili kurumlarının yöneticilerinden oluşan bu ağda adeta herkes bir diğerini Mübeccel Kıray üzerinden tanımaktadır. 'Mübeccel Hanım'la birlikte sosyoloji de bir bilgi gövdesi olarak özgün bir kimlik edinmeye başlamıştır. Ankara'daki bu ağın ardında 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ve eşitlikçi açılımların sağladığı güven vardır. ODTÜ'de 1965 yılında bölüm başkanı, 1966 yılında profesör olan Mübeccel Kıray 1967-1968 ders yılında London School of Economics'de konuk öğretim üyesi olarak bulunur. Dönüşünde ülkede yoğunlaşan ve şiddet içermeye başlayan siyasi eylemlerin önemli bir ayağının ODTÜ'ye de uzandığını görür. Olaylar onun bilimsel çalışma yapmadaki hızını kesmez. Bu dönemde Türkiye'deki sosyoloji araştırmaları için örnek bir çalışmayı Örgütlemeyen Kent: İzmir'i yayımlar.

1959'dan 1973'e kadar Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Bölümü'nün gelişmesine emek verir. Bölümün başkanlığına gelen Kıray idareciliği hiç istememiştir, çünkü idarecilik insana kısıtlama getirmektedir. Aynı zamanda 1971 muhtırasından sonra, özgürlüklerin kısıtlandığı, eşitliklerin yüzeysel ve değişken ölçütlerle değerlendirildiği bir tarzda yapılaştırılmaya çalışılır. 'Sosyal uyanışın fazla ileri gittiği' ileri sürülerek anayasanın özgürlükçü ve eşitlikçi açılımlara yol veren maddeleri ya kaldırılır ya etkisizleştirilir. Bu dönemdeki 'makabline şâmil kanun çıkarma'nın meşruiyetini temellendirmekle başlayan akademisyen kullanma ihtiyacı devşirme akademisyen yetiştirme uygulamasının da itici gücünü oluşturur. Entelektüel çevrelerin soluduğu havanın oksijeni çekilir. 1973 yılına gelindiğinde, Mübeccel Kıray'ın sosyolojiden değil ama sosyolojinin içinde yapıldığı kurumun yeni işleyiş tarzından duyduğu huzursuzluk iyice yükselmiştir; o yıl emekli olur. Turan Güneş'in yardımıyla pasaport alarak İngiltere'ye gider, Morris Ginsberg bursuyla LSE'de incelemelerde bulunur, ders de verir. Dönüşte 1975 yılından itibaren İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde yarı zamanlı olarak lisansüstü seviyede kent, konut sosyolojisi gibi dersler okutur. 1977 yılı sonbaharında Norveç'e gider, bir dönem Bergen'de Sosyal Antropoloji Bölümü'nde bulunur: Bergen, Oslo ve Tromsø'da bir seri konferanslar verir. Sonradan Marmara Üniversitesi'ne bağlanan İstanbul İktisadi ve Ticarî İlimler Akademisi'nde, Şişli Siyasal

Bilgilerde, İletişim Fakültesi'nde dersler verir. 1985 yılında sağlığı bozulur, 1989 yılında emekli olur. Akademik hayatı boyunca Kıray, Norveç Bergen Üniversitesi'nde Kahire Amerikan Üniversitesi'nde, ABD Berkeley Üniversitesi'nde, Zürih Teknik Üniversitesi'nde dizi konferanslar vermiştir. ODTÜ Mustafa Parlar Ödülü, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Fahri Doktor unvanı ve Aydınlanma Kadınları Ödülü'nü alır. 1994'te Türkiye Bilimler Akademisi (TUBA) şeref üyeliğine seçilir. İlerleyen yıllarda eşi Dr. İbrahim Kıray'ı kaybeder, 7 Kasım 2007'de biz onu kaybederiz.

Mübeccel Belik Kıray'ın Düşünce ve Bilim Anlayışı

Akademik olarak önceliği sürekli "gelişmekte olan bir ülkedeki toplumsal değişimin dinamiklerini keşfetmek" oldu. Kentleşme ve sanayileşme olgusu arasındaki ilintiye dikkat çekmekti. Bu bağlamda Kıray'a göre, "Batılı olmayan fakat batılaşmağa ve sınaileşmeğe benzerlerinden çok daha önce başlamış bir toplum olarak Türkiye şehirlerinin en uygun lâboratuvar - toplum özelliklerini taşıdığı açık bir gerçektir". Mübeccel Belik Kıray, sosyal-kültürel değişimin tarzı ve hızı ile ilgili "tampon müesseseler" ve "tampon ilinti düzenleri" adını verdiği teoriyle de "kasaba" gerçeğine dikkat çekiyordu. Bilim çevrelerinde Merkezi İş Alanı (MİA) ve Ereğli - Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası - adlı çalışmasıyla ünlenen Kıray, aynı zamanda Türk solu içinde de önemli bir isimdi. Soğuk savaş döneminin başladığı ellili yıllardan itibaren "komünist" olduğu gerekçesiyle takibe alındı. 1951'deki TKP Tevkifatı'nda da tutuklananlar arasındaydı. Amerikan Haberler Bürosu'nda çalışırken, 1951'de tutuklandı. 200'e yakın solcu Sansaryan'a, Harbiye'ye doldurulurken, onlar arasındaydı. Bu şekilde Menderes Hükümeti, NATO'ya girmek için bir gösteri yapıyordu bir tür. Ünlü Sansaryan Han'da 22 ay süren bir tutukluluk hayatı geçirdi. Toplumsal değişmeyi ele alma tarzıyla ekol olan Mübeccel Belik Kıray'ın, "Örgütlemeyen Kent: İzmir", "Değişen Toplum Yapısı", "Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme", "Seçme Yazılar", "Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası", "Social Stratification as an Obstacle in Development" isimli kitapları bulunuyor. "The Family of Migrani Workers", "Changing Patterns of Patronage" ile "Survivial Strategies of Expeasants in Cities" gibi literatürde önemli yeri olan makaleleri de mevcut. Kıray, "Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım" adlı bir kitapta Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş ile Mehmet Türkay yaptığı söyleşilerle anılarını okurla buluşturmuştu.